

Lectio praecursoria: Kaksoisolento
kerronnallisena keinona
bengalilaisyhdysvaltaisessa
nykykirjallisuudessa

—

Nana Arjopalo

Pidetty 24.2.2023 Turun yliopistossa, osana englannin kielen väitöskirjatyötä *Narrating Deliverance: The Literary Double in the Writing of Chitra Banerjee Divakaruni, Jhumpa Lahiri, and Bharati Mukherjee*.

E nsimmäinen kaunokirjallinen kaksoisolento, jonka muistan kohdanneeni, löytyy Hans Arnoldin kauniisti ja elävästi kuvittamasta Astrid Lindgrenin sadusta *Kultasiskoni*. Kertomuksessa pikkuveljensä syntymän jälkeen itsensä perheessään ulkopuoliseksi tunteva Liisa-tyttö kulkee kotipihan ruusupensaasta alta toiseen todellisuuteen; satumailmaan, jonka kuningattarena on hänen kaksoissisarensa Ylva-Lii, jonka olemassaolosta Liisa ei ole ennen ollut tietoinen. Tytöt kokevat huimia seikkailuja rinnakkaismaailmassa, kunnes Ylva-Lii yhtenä päivänä kertoo Liisalle, ettei häntä olisi enää olemassa silloin, kun Liisan pihan ruusupensaasta ruusut aikanaan kuihtuvat. Luonnollisesti Liisa ei usko Ylva-Liin väitettä. Kun Liisa eräänä päivänä palaa jälleen kotiin seikkailuiltaan, hän kuulee vanhempiansa olleen hänestä sillä välin kovin huolissaan. Hän myös saa heiltä lahjan: oman koiranpennun. Seuraavana päivänä Liisa yhtäkkiä huomaa, että puutarhan ruusupensas on lakastunut, ja reitti Ylva-Liin luokse on umpeutunut. Hän ei koskaan enää pääsisi salaiseen maailmaan kaksoisolentonsa luo.

Liisan ja Ylva-Liin tarina loppuu lapsuuden lailla lyhyeen ja päättyy hieman surullisestikin, mutta minut tuo reitti ruusupensaasta alta johdatti syvemmälle kaksoisolentojen maailmaan, ensin luokkahuoneeseen Bangladeshissa, jossa luin englanninkielisiä klassikoita, Brontën sisaruksia, Dickensiä ja Stevensonia, sekä myöhemmin Suomessa yliopiston luentosaleihin, joissa vuorostani tutustuin uuteen maailmankirjallisuuteen, muun muassa Bangladeshin ja sen lähialueilta kotoisin olevien kirjailijoiden kirjoittamiin teoksiin. Ympyrä oli sulkeutunut.

Kasvuni kirjallisuudentutkijaksi heijastaa tutkimusaiheeni, kaksoisolennon, syvintä olemusta. Kaksoisolennessa on samanaikaisesti jotain tuttua, mutta myös vierasta ja vieraannuttavaa, eheyttävää, mutta samalla pirstaleista.

Kaksoisolentoja on esiintynyt kaunokirjallisuudessa jo varhaisten kulttuurien myyteissä, kreikkalaisissa tragedioissa, Raamatussa, Chaucerin tarinoissa ja Shakespearen näytelmissä. Englanninkielisessä kaunokirjallisuudessa kaksoisolento oli suosionsa huipulla 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa Frankensteinin kaltaisissa tarinoissa, mutta kaksoisolentoja esiintyi myös vuosisadan lopun viktoriaanisissa romaaneissa kuten *Kaksi kaupunkia*, *Tohtori Jekyll ja Herra Hyde* ja *Dorian Grayn muotokuva*. Kaksoisolennon suosio niin kutsutussa korkeakirjallisuudessa on 1800-luvun lopusta lähtien vähentynyt, mutta kaksoisolentoja esiintyy edelleen usein elokuvissa ja muissa populaarikulttuurin muodoissa.

Suosiostaan huolimatta kaksoisolennon määrittelemisen käsitteenä on ollut haasteellista, ja se, mitä kaksoisolenolla ylipäätään tarkoitetaan, on vaihdellut paljon eri aikakausina. Kaksoisolenolla on viitattu niin ulkoisesti tar-

kasti toisiaan muistuttaviin henkilöihäähmoihiin kuin oikeastaan mihin tahansa kaksijakoiseen rakenteeseen tekstissä. Alun perin kaksioisolentojen uskottiin olevan erillisiä, yliluonnollisia olentoja, mutta yhteiskunnan maallistumisen myötä kaksioisolentokin maallistui. 1800-luvun lopulla sitä ei enää tulkittu erilliseksi olennoksi, vaan itsestä juontuvaksi, useimmiten torjutun pahuuden ilmentymäksi. Kaksioisolento sai uusia ilmenemismuotoja 1900-luvulla, ja myös teoreettiset lähestymistavat kaksioisolentojen analysointiin muuttuivat yhä monipuolisemmiksi. Kaksioisolento kirjallisena keinona onkin aina aikansa lapsi heijastaen kyseisen aikakauden ja ihmiskäsityksen muutoksia sekä ilmaisten yksilön ja toisten välisen yhtenäisyyden ja eriytymisen vaihtelua.

Kaksioisolennon käsite on siis tiiviisti kytköksissä identiteettiin, mutta onko käsitys identiteetistä universaalinen? Nykypäivän individualistisessa yhteiskunnassakaan kaikki yksilöt eivät pysty ilmaisemaan itseään sanalla ”minä”. ”Minä” edellyttää identiteetin rakentumista yhtenäisenä, muista erillisenä subjektina, ja monet valta-asemien ulkopuoliset ryhmät, kuten naiset tai etniset vähemmistöt, eivät mahdu tämän ennakoedellytyksen piiriin. Sen sijaan ”minä” voi heille muodostua monikolliseksi, ilmaisten ei-yhtenäistä, monimuotoista, jakautunutta tai jaettua subjektiviteettia. Globaalista näkökulmasta yksilösubjektiviteetti on hyvin kulttuurisidonnainen käsite. Jälkikolonialisessa kaunokirjallisuudessa esiintyy monenlaisia itsen kuvauksia, jotka kyseenalaistavat länsimaisia yksilöminuuden käsitteitä. Niissä yhtenäinen ”minä” korvataan kollektiivisella tietoisuudella: perheen, ryhmän tai yhteisön subjektiviteetillä. Vaihtoehtoiset lähestymistavat subjektiviteettiin kyseenalaistavat vakiintuneita käsityksiä uudesta näkökulmasta.

Tähän asti jaettua subjektiviteettia on tutkittu lähinnä naisten ja etnisten vähemmistöjen omaelämäkerrallisissa ja autofiktiivisissä teksteissä, ja tutkimukseni täyttääkin tätä tyhjiötä tutkimalla samaa ilmiötä etniseen vähemmistöön kuuluvien naisten kirjoittamissa kaunokirjallisissa teoksissa. Kaunokirjallisuus tarjoaa keinoja tulkita kulttuurista nykyhetkeä kyvyssään ymmärtää pinnan alla kuplivaa sosiaalista levottomuutta, joka ei ole vielä muulla tavoin sanoitettavissa. Kaunokirjallinen kaksioisolento on yksi tällaisista levottomuuden ilmenemismuodoista. Kaksioisolentoja esiintyi paljon kaunokirjallisuudessa 1800-luvulla tapahtuneiden yhteiskunnallisten, rakenteellisten mullistusten aikaan niiden aiheuttaessa samankaltaista ahdistusta ja epävarmuutta, jota siirtolaistaustaiset etniset vähemmistöt kokevat tänään. Siten onkin perusteltua etsiä syitä kaksioisolennon uudelle suosiolle vähemmistökirjallisuudessa nykypäivänä. Kaunokirjallisuus on vähemmän altista julkisuuden houkutuksille ja rajoituksille kuin omaelämäkerralliset tekstit, ja siten kaunokirjallisuuden tutkimus voikin joissakin asiayhteyksissä olla luotettavampi työkalu yhteiskunnan sykkeen mittaamiseen kuin omaelämäkerrallisten tekstien ja muiden henkilökohtaisten kertomusten lukeminen.

Useampikin 1900-luvun kaunokirjallisuudentutkija jakaa käsityksen, että kaksioisolentoja esiintyy nimenomaan kahden tai useamman kielen ja kulttuu-

rin välissä olevien kirjailijoiden teoksissa, mutta ilmiö on jäänyt toistaiseksi vähälle huomiolle tutkimassani yhdysvaltalaisessa nykykirjallisuudessa ja erityisesti vähemmistökirjallisuudessa.

Väitöskirjani ensisijainen tutkimusaineisto koostuu kolmen intialais-yhdysvaltalaisen kirjailijan 2000-luvulla julkaistuista teoksista. Kaikilla kolmella on sukujuuret Bengalissa, eli nykyisin Intiaan kuuluvan Bangalin osavaltion ja Bangladeshin valtion alueella. Väitöskirjani muistuttaakin, että kieli ja kulttuuri, joihin yksilö identifioituu, eivät välttämättä mukaile valtiollisia rajoja. Kaikissa tutkimissani teoksissa päähenkilöt ovat taustaltaan bengalilaisia ja siirtolaisia Yhdysvalloissa tai siirtolaisten jälkeläisiä.

Bengali on tunnettu rikkaasta kulttuuri- ja kirjallisuushistoriastaan, ja sen ihmiset koetaan ainutlaatuisiksi myös nykyajan bengalilaiskirjailijoiden keskuudessa. Bharati Mukherjeen teoksessa *Desirable Daughters* hänen hahmonsävyt vitsailevat ylpeinä kuuluvansa Homo Bengalensis -lajiin, harvinaiseen mutta sopeutumiskykyiseen ihmislajiin, joka voi huonosti omassa elinympäristössään, mutta menestyy muualla.

Bangalin alueen jako Intian itsenäistymisen yhteydessä vuonna 1947 aiheutti väestölle kollektiivisen trauman uuden valtion rajan molemmin puolin, ja sen yhteiskunnalliset ja emotionaaliset seuraukset vaikuttavat bengalilaisyyteisöihin ympäri maailmaa vielä tänäkin päivänä. Tutkimani Chitra Banerjee Divakarunin, Jhumpa Lahirin ja Bharati Mukherjeen teokset viittaavat kaikki siirtomaa-ajan tapahtumiin sekä Bangalin alueen jakamisen seurauksiin.

Maantieteellinen *samanaikaisuus*, eli mahdollisuus elää yhdessä paikassa ruumiillisesti ja toisessa mielessään, on erityistä kirjailijoille, joilla on henkilökohtainen suhde koloniaaliseen aikaan. Heidän teoksensa usein tuottavat vaikuttavia kietoutumia menneisyydestä ja nykyhetkestä haastaen ajan lineaarisuuden ja paikan erityisyyden asettamalla nykyisen ajan ja paikan vastakkain menneisyyden kanssa. Näiden historiallisten ja maantieteellisten ulottuvuuksien poliittiset ja taloudelliset vaikutukset ovat kenties johtaneet tilanteeseen, jossa vähemmistökirjallisuutta tulkitaan useimmiten vain sosiorealistisesta näkökulmasta esteettiset näkökohdat laiminlyöden. Sosiorealistinen lähestymistapa on ollut arvokas avaamaan aasialaisyhdysvaltalaisien monimutkaisia kuulumisen ja kuulumattomuuden tunteita, jotka ovat usein yhteensovittamattomia ympäröivän, vallitsevan valkoisen kulttuurin kanssa. Tämä tulkinta jättää kuitenkin huomioimatta muita abstrakteja ja hienovaraisempia tekijöitä, jotka myös vaikuttavat identiteetin ja kuulumisen tunteiden muodostumiseen, usein tiedostamattomalla tasolla. Tutkimukseni käsittelee myös tätä aukkoa kaunokirjallisuuden tutkimuksessa tulkitsemalla yhdysvaltalaisista vähemmistökirjallisuudesta toistuvan kerronnallisen keinon, eli kaksoisolennon, avulla. Keskeytyminen teosten muotoseikkoihin yhdistettynä psykologiseen lukutapaan paljastaa tähän asti huomiotta jääneitä monimutkaisuuksia siirtolaistaustaisten hahmojen asemassa.

Lähestymistapani tukee ajatusta, että jälkikoloniaalisia teoksia tulisi lukea niiden omilla ehdoilla, tekstiä taiteellisena luomuksena eikä ainoastaan historiallisen, sosiaalisen tai poliittisen viitekehyksen kautta. Tämä estetiikan painotus ei kuitenkaan tarkoita, että teoksen sosiaaliset tai poliittiset piirteet olisivat vähemmän merkityksellisiä kuin sen muoto. Päinvastoin kerronnallisten välineiden, kuten kaksoisolennon, tarkempi tutkimus kiinnittää lukijan huomion siihen, miten tällaisia välineitä käytetään, mikä niiden tarkoitus teoksissa on, ja millaista kulttuurista työtä ne tekevät. Näin ollen muotoseikkojen tutkimus lisää teosten merkityksellisyyttä sen vähentämisen sijaan.

Kaksoisolunnoista 1900- ja 2000-luvun yhdysvaltalaisessa vähemmistökaunokirjallisuudessa on hyvin vähän aiempaa tutkimusta. Keskityn tutkimukseni teoksiin, jotka on julkaistu aivan vuosituhannen vaihteessa tai 2000-luvun alussa. Syyskuun yhdennentoista terrori-iskut vuonna 2001 olivat vedenjakaja, joka muutti näkemyksiä etnisistä vähemmistöistä sekä heidän kohteluun Yhdysvalloissa. 1990-luvun lopulla vallinnut monikulttuurisuusoptimismi muuttui nopeasti pessimismiksi, mikä heijastui myös ajan kaunokirjallisuuden teemoihin. Toinen tärkeä syy juuri näiden teosten valitsemiselle on niissä kuvattu naisten asema toiseutettuina, mikä motivoi minua tutkimaan, miten tämä heijastuisi subjektiviteetin käsitteeseen ja ylipäätään kaksoisolennon esiintyvyyteen teoksissa.

Tutkimissani teoksissa kaunokirjallinen kaksoisolento haastaa yksilösubjektiviteetin jaetun subjektiviteetin käsitteellä, jonka syntyprosessissa myös jälkikoloniaalisella asiayhteydellä on merkittävä rooli. Kaksoisolennon tiheä esiintyvyys tässä kirjallisuudenlajissa myös heijastaa bengalilaisiyhdysvaltalaisen kirjailijoiden ja heidän henkilöhahmojensa kaksikulttuurista identiteettiä.

Kuvatessaan siirtolaistaustaisia henkilöhahmoja kaunokirjallisuus herättää lukijoissa empatiaa ja lisää sitä kautta ymmärrystä ja oivalluksia maahanmuuton monimutkaisuuksista. Näiden monimutkaisuuksien valaiseminen voi puolestaan paljastaa pinnan alla kytiviä muita kysymyksiä ja tuoda syvyyttä ja uusia näkökulmia käsityksemme vähemmistöjen asemasta globaalilla tasolla. Esimerkkejä maahanmuuttoon liittyvistä globaaleista ongelmista, jotka hyötyisivät syvemältä luotaavasta tutkimuksesta, ovat nuorten poliittinen ja uskonnollinen radikalisoituminen syrjäytymisen ja rasistisen syrjinnän seurauksena sekä maahanmuuttajanaisten etninen, kielellinen ja ammatillinen syrjäytyminen Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Yksi mainituista monimutkaisuuksista, joka nousee esiin väitöskirjassani, on puolestaan juuri subjektiviteetin käsite, joka heijastuu kirjallisen kaksoisolennon esiintyvyytenä Divakarunin, Lahirin ja Mukherjeen kaunokirjallisissa teoksissa.

Divakarunin teoksissa *Sister of My Heart* ja *Vine of Desire* kaksoisolento tarjoaa moniulotteisen näkökulman naisten haasteisiin yhteisöllisessä, mutta patriarkalisessa kulttuurissa. Päähenkilöiden tarina kuvaa naisten ystävyys- ja sukulaissuhteiden monimutkaisuutta sekä taistelua tasapainon löytämiseksi romantisoitujen läheisriippuvuuden ja terveen emotionaalisen tuen välillä. Tari-

nan lopussa nämä toistensa kaksoisolennot pystyvät tunnustamaan toisensa yksilöinä eivätkä vain omina peilikuvinaan. Samalla tarina ottaa kantaa kysymykseen, onko perhe verenperintönä annettu vai muodostuu se itse valitsemistamme ihmisistä. Analyysini Divakarunin romaaneista osoittaa lisäksi, että tutkimieni teosten naishenkilöhahmot kuuluvat monimutkaisiin verkostoihin, joissa individualistinen ”minä” ei voi olla yksin olemassa. Teoksissa näkökulma, ja usein myös kertojan ääni, jaetaan lähes kaikkien hahmojen kesken. Divakaruni muistuttaa globaaleihin tapahtumiin pohjautuvassa tarinassaan yhteydestämme toisiimme, vaikka itse tuntisimmekin olevamme etäällä muista.

Luentani Mukherjeen teoksista *Desirable Daughters* ja *The Tree Bride* puolestaan osoittaa, kuinka kaksoisolento toimii kerronnallisena välineenä koloniaalisesta traumasta toipumisessa. Päähenkilö selviää traumastaan ja omasta identiteettikriisistään esiäitinsä elämäntarinan avulla ja ymmärtää lopulta hyvin konkreettisesti, että vaikka hän pitää itseään omien sanojensa mukaan ”etnisesti epä määräisenä”, modernina amerikkalaisena naisena, hänellä on henkilökohtainen suhde Bengalin siirtomaa-aikaan, jota hän ei voi sivuuttaa käsittelemättä. Myös Mukherjeen Bengali-trilogian viimeisen osan, *Miss New Indian*, nuori päähenkilö kohtaa Intian koloniaalisen historian ja joutuu rakentamaan identiteettinsä ja määrittelemään elämänsä tavoitteet suhteessa siihen sekä uskoloniaaliseen todellisuuteensa nykypäivän Intiassa. Analyysini Mukherjeen Bengali-trilogiasta osoittaa ehkä hieman yllättäenkin, kuinka Intian koloniaalinen historia tunkeutuu edelleen nykyhetkeen, ja kuinka yksilöt kantavat menneisyyttä mukanaan vasten tahtoaan ja usein tiedostamattaan.

Lahirin teoksissa *Hema and Kaushik* ja *The Lowland* (suomennettu: *Tulvaniitty*) kaksoisolennon avulla kuvataan henkilökohtaisen trauman vaikutuksia. Päähenkilöt ovat mestareita välttelyssä: tarinoissa yksilöiden valinnoista johtuvat vahingolliset seuraukset, jotka kestävät vuosikymmeniä voitaisiin välttää, jos hahmot eivät olisi vaikenemisen kulttuurin ja oman ylpeytensä vankeja. Näissä fiktiivisissä perheissä vaikeista tunteista ei juurikaan keskustella ja epäonnistumisista vaietaan täysin.

Henkilöhahmot, jotka salailevat asioita ylläpitääkseen hyvää julkisuuskuvaa ovatkin yhteinen tekijä kaikkien kolmen kirjailijan teoksissa. Kaksoisolento nousee esiin yksilön ja yhteisön, ”minän” ja ”meidän” rajapinnasta, rajalta, jota ei ole tässä kirjallisuudenlajissa määritelty yhtä selkeästi kuin länsimaisessa kulttuuriperinteessä yleensä. Ensisijainen johtopäätökseni tutkimusaineistoni analyysin perusteella on, että kaksoisolento kerronnallisena keinona antaa äänen vaiennetuille vapauttaen ja eheyttäen yksilön henkilökohtaisesta, yhteisöllisestä tai yhteiskunnallisesta eli tässä tapauksessa koloniaalisesta traumasta ja sanoittaa moninaisia, jaettuja subjektiviteetteja.

Jälkikoloniaalisen kirjallisuudentutkimuksen tulevaisuus on ollut viime vuosina keskustelunaiheena. Väitöskirjani osallistuu tähän keskusteluun toteamalla, että niin kauan kuin jälkikolonialismi on teemana toisen ja kolmannen polven amerikkalais- tai eurooppalaiskirjailijoiden teoksissa, jotka on kirjoi-

tettu vuosikymmenien ja tuhansien kilometrien päässä entisistä siirtomaahallinnoista ja esivanhempien kotimaista, tätä lähestymistapaa tarvitaan edelleen. Jälkikolonialisen teorian voima piilee sen kyvyssä monipuolistaa, häiritä ja rikkoa jäykkiä ja staattisia ideologioita, kuten yhtenäisen yksilösubjektiviteetin käsite, jonka väitöskirjanikin kyseenalaistaa. Lopulta mikä tahansa kriittinen lähestymistapa tarjoaa vastauksia vain, jos osaamme esittää oikeat kysymykset. Jäämmekö takapihalle leikkimään vai pujahdammeko ruusupensaasta toiseen maailmaan?

Lähteet

- Divakaruni, Chitra Banerjee 1999. *Sister of My Heart*. London: Black Swan.
- Divakaruni, Chitra Banerjee 2002. *The Vine of Desire*. London: Abacus.
- Lahiri, Jhumpa 2009 (2008). *Unaccustomed Earth*. London: Bloomsbury.
- Lahiri, Jhumpa 2013. *The Lowland*. London: Random House.
- Lindgren, Astrid 2012 (1973). *Kultasiskoni*. Helsinki: WSOY.
- Mukherjee, Bharati 2002. *Desirable Daughters*. New York: Hyperion.
- Mukherjee, Bharati 2004. *The Tree Bride*. New York: Theia.
- Mukherjee, Bharati 2012 (2011). *Miss New India*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.